

ADRI K. OFFENBERG

**Mijn vijf roerige jaren als
Jaap Meijers huisbibliograaf,
of als u wilt,
bibliografisch hofleverancier**

ADRI K. OFFENBERG

Mijn vijf roerige jaren als
Jaap Meijers huisbibliograaf,
of als u wilt,
bibliografisch hofleverancier

Praatje, gehouden op 18 november 1999
bij de presentatie van de
*Catalogue of the Jaap Meijer Collection:
Hebraica and Judaica before 1900,*
compiled by Jonathan N. Cohen,
in het Gemeentearchief te Amsterdam

DE BUITENKANT, AMSTERDAM 2012

Bij het honderdste geboortejaar
van Jaap Meijer
(18 november 1912-9 juli 1993)

Het zal ongeveer in 1957 zijn geweest dat ik als hevig geïnteresseerde middelbare scholier wekelijks luisterde naar een literair radioprogramma, waarschijnlijk van de AVRO. Eén van die uitzendingen maakte zo'n indruk op me, dat ik me die nu nog herinner, evenals dat ouderwetse hoge radiotoestel in zijn notenhouten kast met het gifgroene kattenoog en twee grote bakelieten draaiknoppen. Het programma heette waarschijnlijk 'Problematiek per Post', en het ging o.a. over de dichter Isaac da Costa. De spreker was een zekere Dr. J. Meijer, van wie ik nog nooit had gehoord. Vooral zijn indringende, bijna schelle stemgeluid bleef me bij. Ik ging me wat meer verdiepen in de figuur Da Costa en vond in de Stadsbibliotheek van Haarlem de dissertatie van Jaap Meijer van 1941, *Isaac da Costa's weg naar het Christendom; Bijdrage tot de geschiedenis der Joodse problematiek in Nederland*, waarvan Jan Romein de promotor was geweest - het laatste 'joodse' proefschrift dat tijdens de Duitse bezetting werd verdedigd.

Eén of twee jaar later, als eerste-jaars student Nederlands in Amsterdam, moest ik een scriptie historische letterkunde schrijven voor Garmt Stuiveling en besloot mijn inmiddels opgedane kennis over vooral het joodse aspect van Da Costa te gebruiken. Ik had nog steeds geen idee wat voor iemand die Jaap Meijer was, en evenmin was er iets tot me doorgedrongen over de (achteraf onterecht gebleken) beschuldigingen van mensen als J.B. Charles (Prof. Nagel) en W.F. Hermans aan het adres van Stuiveling

**ISAAC DA COSTA'S
WEG NAAR HET
CHRISTENDOM**

**BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS DER
JOODSCHE PROBLEMATIEK IN NEDERLAND**

J. MEIJER

over kwalijke praktijken in de oorlogsuitgave van de *Schets der Nederlandse Letterkunde*. Of Stuivering mijn scriptie als pesterij heeft opgevat ben ik nooit te weten gekomen; ik was me van niets bewust.

Weer een aantal jaren later, in 1965, kwam ik als assistent van Leo Fuks op de Bibliotheca Rosenthaliana in de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek werken. Vanaf dat moment werd me duidelijk hoe belangrijk het werk van Meijer was voor de geschiedenis van de joden in Nederland. In 1967 verscheen *De zoon van een gazzen*, voor een belangrijk deel gebaseerd op het Jacob Israël de Haan-archief in de Rosenthaliana, en tegelijkertijd werd het me duidelijk dat het in het wereldje van beoefenaars van joodse studies in Nederland niet altijd koek en ei was. Fuks bleek op zeer gespannen voet te staan met Meijer, en omgekeerd weigerde Meijer een stap over de drempel van de studiezaal van de Bibliotheca Rosenthaliana te doen, zolang Fuks daar conservator was. Aan mij de mooie taak om Jaap Meijer toch aan het De Haan-materiaal te helpen. De oplossing was dat de archiefstukken tijdelijk werden gedeponereerd in de Haarlemse Stadsbibliotheek, de plek waar ik voor het eerst met een boek van Meijer kennismakte. Aan de vele tientallen werken van Meijer, die al in de Rosenthaliana aanwezig waren, werd in de loop der jaren een groot aantal toegevoegd, die ik moest catalogiseren en systematisch indelen en dus geboeid ging lezen en voor mijzelf aanschafte, zoals het intrige-

rende *Soo wort men van dromen wacker* over de pseudo-messias Sabbatai Tswi, *Waar wij ballingen zijn*, waarin Da Costa weer terugkeert, en het geruchtmakende *Hoge hoeden, lage standaarden*. Vanaf 1967 trad ook het alter ego van Jaap Meijer, de dichter Saul van Messel voor het voetlicht, de vaak bibliofiele bundels werden elders in de U.B. gecatalogiseerd en konden niet door iedereen worden gewaardeerd. Mij spraken de meeste gedichten bijzonder aan en ik begon meteen de Saul van Messel-bundels privé te verzamelen, zodat ik ze nu vrijwel compleet bezit. De eerste afleveringen van de in eigen beheer uitgegeven literaire en alternatieve reeks *Diasporade* verschenen en Leo Fuks ging met pensioen en verhuisde naar de mediene.

Naar ik later begreep had Jaap Meijer op dat moment gewacht; hij begon mij in zorgvuldig geformuleerde en uiterst formele brieven, die altijd begonnen met 'Zeer geachte heer Offenberg', om inlichtingen te verzoeken en boeken te leen te vragen, die per post naar Heemstede werden gestuurd, altijd gevolgd door het ceremonieel van het onmiddellijk in aparte enveloppe geretouneerde getekende reçu. De volgende fase begon in 1979. Voor de zevende aflevering van *Diasporade* werkte Meijer aan de figuur J.J. Cremer. Het ging in het bijzonder over diens relatie tot de z.g. 'Brieven' van een *Amsterdamschen Jood, Vrijwilliger in het Fransche leger voor Sebastopol*, de Levi Zadok-brieven, die vanaf 1855 door Jan Schenkman (de auteur van 'Zie ginds komt de stoomboot uit Spanje weer

HOGHE

DR JAAP MEIJER

HOEDEN / LAGE
STANDAARDEN

DE NEDERLANDSE JODEN
TUSSEN 1933 EN 1940

zeer zeker en zeker zeer
saul van messel *joodse gedichten*

HAAGSE
CAHIERS

Debut van de dichter Saul van Messel (alias Jaap Meijer),
Rijswijk: De Oude Degel (1967).

aan') met groot succes werden gepubliceerd. Van deze onverkwikkelijke serie, verpakt in een beroerd taaltje, zoals Jaap Meijer de brieven karakteriseert, bezit de Rosenthaliana de belangrijkste collectie. Aangezien die boekjes niet konden worden uitgeleend besloot Meijer over zijn besluit om nooit meer de Rosenthaliana te betreden heen te stappen en kondigde een bezoek aan. En daarna ging alles razend snel.

Klokslag half tien stond hij voor de deur, met hoed, regenjas en wandelstok, die hij weigerde af te geven - hij was toch niet zo oud dat hij zijn spullen niet zelf aan de kapstok kon hangen. En vanaf dat moment beheerste hij de studiezaal en vermaakte zich opperbest. In razend tempo ploegde hij de verschillende fiches-catalogi door en liet mij en mijn collega's een stroom van handschriften, boeken, brochures en prenten aanslepen. Hij begon een praatje met iedere bezoeker die hem interessant toescheen en werkte intussen een van te voren op papier gezet plan de campagne af.

Blijkbaar beviel hem mijn strikt analytische benadering van het gedrukte boek, waar Leo Fuks eigenlijk niets van had moeten hebben, want binnen de kortste keren nodigde hij me uit met hem samen te gaan werken aan een aantal bibliografische projecten. En er begon een intense correspondentie op gang te komen. Ik heb al die brieven en briefkaarten nog eens tevoorschijn gehaald; tussen

CONTRASTBELICHTING EN CARICATUUR

het joodse type bij J.J. Cremer

1827-1880

1980 en 1984 zijn het er meer dan honderd, die nu niet meer begonnen met 'Zeer geachte heer', maar met 'Beste Adri' of 'Adri shalom rav lecha' (bij die laatste formule tekende hij eens aan, dat hij het Hebreeuws van links naar rechts schreef, evenals wijlen I.L. Seeligmann, en in een later stadium, dat hij van die aanhef maar een clichéetje moest laten maken - zich kennelijk realiserend, hoe vaak hij me schreef). Zo stel ik nu bijvoorbeeld vast, dat ik in die vijf jaar tenminste eens per week post van hem ontving, en om maar een willekeurig voorbeeld te noemen in juni 1982 een brief of briefkaart kreeg op de 10e, 11e, 13e, 17e, 18e, 22ste, en 29ste, soms drie afzonderlijke kaarten, gepost op dezelfde dag. Al gauw werd ik ook uitgenodigd om overdag bij hem thuis te komen werken, waarbij hij zich niets aantrok van m'n tegenwerping, dat ik overdag op de Rosenthaliana hoorde te zijn. Zo begaf ik me gemiddeld één keer per maand naar de Herman Heijermanslaan in Heemstede, gewapend met een aantal raadgevingen van kennissen, die de *mores* van de familie beter kenden dan ik, zoals: neem nooit een bosje bloemen mee voor Liesje, zijn echtgenote, want Jaap verdraagt die afgesneden stelen niet, en begin nooit een gesprek over De Kinderen Meijer, dan word je pardoes het huis uitgesmeten. Bij het binnenkomen werd mijn eerste indruk bepaald door de boekenkasten langs vrijwel alle muren van de beide woonkamers. Langs de achterwanden de 'moderne' twintigste-eeuwse werken, vaak in dubbele rijen systematisch op de planken gezet, met twee duidelijke hoofdaccenten

- Nederlands-joodse en Duits-joodse geschiedenis. Streng daarvan gescheiden was de Neerlandistiek, vooral de Tachtigers, die een verdieping hoger in het huis hun plaats hadden. Maar in de voorkamer, in een ruime nis, stonden de circa vijfhonderd 'oude drukken' - de folio's in de erker onder het raam en daarvóór een grote dekenkist met de 'geheime collectie', die éénmaal voor me werd geopend. In die nis, en omgeven door eeuwen joodse boekgeschiedenis, stond ook het betrekkelijk kleine houten bureautje waaraan veel van zijn talrijke boeken en artikelen geschreven zijn, om later door Liesje ergens boven in het huis te worden uitgetypt. Vanuit die nis kon Jaap Meijer de Herman Heijermanslaan goed observeren en ongewenste bezoekers vóór zijn, door zich niet thuis te houden. Na de koffie gingen we aan het werk, allereerst, eind 1979, met een catalogus en een in de U.B. te organiseren tentoonstelling over illegale en clandestiene joodse publicaties uit de Tweede Wereldoorlog. Na een uur of twee ingespannen brainstormen, langs de boekenkasten rennen en aantekeningen maken schoof Jaap dan bruusk zijn stoel achteruit en riep luid: 'WAT hebben we hard gewerkt! LIESJE, we gaan eten', waarop Liesje vliegensvlug een uitstekende lunch op tafel zette. Nadat ik me één maal had laten ontvallen dat ik ossenworst wel lekker vond, stond stevast in de briefkaart waarin een volgend bezoek aan Heemstede werd verlangd, dat slager Leo Marcus inmiddels was ingeschakeld voor de ossenworst, die dan ook met een ruime hoeveelheid augurkjes op tafel stond. In die jaren werden

על תהומות

Op de rand van de afgrond

Catalogus

van

Hebraica en Judaica
onder de Duitse bezetting
in Nederland verschenen

AMSTERDAM
UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK

1980

mijn vrouw Janny en ik ook een aantal keren uitgenodigd om 's avonds te komen eten, en vooral een bijzondere wijn te komen proeven, en het viel op hoe prima Liesje kon koken — ondanks het feit, dat ik ooit bij Ischa (wiens naam in huize Meijer absoluut taboe was) had gelezen, dat zijn moeder absoluut niet kon koken. Na afloop kwam er dan weer een kaartje met vele vragen en opmerkingen en als P.S. Hoe vonden jullie de wijn?

Op die manier werd zowel in Heemstede als in de Rosenthaliana hard gewerkt aan een groot aantal projecten, begeleid door talloze telefoontjes en brieven. Hoewel het me soms bijna te veel werd was ik me er tegelijkertijd van bewust dat Jaap Meijer intensief bezig was iets door te geven, dat niet verloren mag gaan. De al genoemde catalogus en tentoonstelling over joodse publicaties, verschenen onder de Duitse bezetting, had als titel 'Al tehomot - Op de rand van de afgrond', en was bedoeld als een bijdrage aan de 5-mei-herdenking van 1980. Het motto was de *sjalsjelet*, de keten der traditie. Jaap Meijers kernachtige en principiële voorwoord is indrukwekkend. Een jaar later, op 6 maart 1981 schreef hij me:

'Heb je gemerkt dat ik Holocaust niet kan uitspreken. Liesje constateerde dat al veel eerder.'

Dat zinnetje is me bijgebleven. Of als aforisme, onder een brief gekrabbeld: 'Vergeten / ik kan het maar niet onthouden ... !'

In datzelfde jaar begon het werk aan de biografie van

Meijer Marcus Roest (1821-1889), de eerste conservator van de Bibliotheca Rosenthaliana, waar Jaap Meijer enorm veel energie in stak, niet in het minst omdat hij er naar eigen mening definitief in afrekende met Leo Fuks. Mij bracht hij daarmee af en toe in een pijnlijke situatie, maar tegelijkertijd was ik hierdoor gedwongen me intens te verdiepen in de oergeschiedenis van de Rosenthaliana. In 1981 verscheen de eerste aflevering van de in eigen beheer uitgegeven reeks *Balans der ballingschap* over de oudste fase van de historiografie der joden in Nederland, en weer werd er enorm veel bronnenmateriaal uit de Rosenthaliana tot spreken gebracht. Het volgende jaar was dat van Meijers zeventigste verjaardag. Lea Dasberg speelde het klaar, in nauwe samenwerking met Jonathan Cohen, een fraaie feestbundel uit te geven, waarin ik Meijers bibliografie van joodse geschriften verzorgde. Overigens niet zonder overleg met de jubilaris, die af en toe probeerde censuur uit te oefenen - in zijn ogen minder geslaagde artikelen wilde hij er eigenlijk niet in hebben. Ik heb daar nooit aan toegegeven, hoewel ik hem er soms van verdenk, dat een aantal met J.M. gesigneerde artikelen, die volgens Jaap van Jozeph Melkman/Michman waren, op die manier zijn weggewerkt. Een interessant probleem was, of ik ook de joodse poëzie van zijn alter ego Saul van Messel moest opnemen. Dat dit probleempje hem boeide, blijkt uit een briefje van 26 augustus 1982:

'Voor *Drenthe/Maandblad* schreef ik voor het eerst poë-

zie die regelrecht uit de 'historie'-bronnen welt (welde). Teneinde voor jou als bibliograaf een reëel grensgeval (met toelichting) te creëren.'

Overigens besloot ik een jaar later, voor zijn eenenzeventigste verjaardag een speciale bibliografie van al zijn dichtbundels te maken. Die werd in één exemplaar, met de hand in verschillende kleuren inkt geschreven en door mijn toenmalige collega Corretje Moed-van Walraven fraai ingebonden, op 18 november 1983 aangeboden. Dat unicum bevindt zich als het goed is nu in de Jaap Meijer-collectie van het huidige Stadsarchief aan de Vijzelstraat, al komt het niet voor in de catalogus van Jonathan Cohen, omdat het een post-1900 uitgaafje is, en bovendien een "handschrift". Nog in 1982 verscheen ook de studie over H.J. Koenen, de auteur van de *Geschiedenis der Joden in Nederland van 1843*, als vervolg op *Balans I* en werd een begin gemaakt met een groots opgezet onderzoek naar de fameuze Amsterdams-joodse 'liberale' gemeente Adath Jeshurun in de Franse tijd, naar de eerste rabbijn van die gemeente Isaac Graanboom en naar de begraafplaats van Adath Jeshurun in Overveen. Van dat onderzoek heb ik veel geleerd over de emincipatie-periode rond 1800, waar ik nooit veel aandacht aan had besteed. Een van mijn merkwaardigste herinneringen uit die tijd betreft een bezoek met Jaap Meijer aan de begraafplaats en zijn emotionele verhouding tot de doden. En alsof dat nog niet voldoende was voor een jaar, werkten we ook nog aan een speciale Spinoza-uitgave van de zestiende jaargang

VOORLOPIGE
BIBLIOGRAFIE

van het

afzonderlijk verschenen

dichtwerk

van

SAUL VAN MESSEL

AMSTERDAM

1983

Versteend verleden

de Joodse begraafplaats te Overveen

Jaap Meijer/Jet Slagter

Haarlemse miniaturen

De Vrieseborch

van *Studia Rosenthaliana*; de Engelse editie van het bronnenboek van A.M. Vaz Dias en W.G. van der Tak, *Spinoza Mercator & Autodidactus*. Dat leidde bijna tot ons eerste conflict. Voor Jaap Meijer lag de *Studia* zeer gevoelig, omdat Leo Fuks hoofdredacteur was, en omdat deze altijd geweigerd had, iets van Meijer in 'zijn' tijdschrift te publiceren. Op 25 juli '82 schreef Jaap me:

'Tijdens onze telefonade over het Spinoza-nummer van S[tudia] R[osenthaliana] vergat ik nog je te attenderen op onze afspraak inzake het noemen van mijn naam als initiatiefnemer. Ik sta daar op! Coram publico!

Maar ik wist hem er uiteindelijk van te overtuigen, dat de eigenlijke initiatiefnemer Guido van Suchtelen was geweest, de toenmalige secretaris van de vereniging 'Het Spinozahuis'. Morrend gaf hij toe, en Van Suchtelen bedankte hem gelukkig netjes voor de levensbeschrijving van Vaz Dias in het nawoord bij de uitgave. De jaren 1983 en 1984 stonden vooral in het teken van zijn onderzoek naar het leven van Opperrabbin J.H. Dünner (1833-1911). Een typerend zinnetje uit een briefje van maart '83:

'Ik dünnerde gister op het A[lgemeen] R[ijks] A[rchief]. Het archiefonderzoek in Mofrica is in volle gang ...'.

Voortdurend liet hij me weten, hoe hard hij werkte: 'Ik werk op volle toeren. Ik sappel of mijn leven er van af hangt', 'Vanmorgen waren wij om 4.30 present; eerste koffie' of: 'Arbeid verslindt me - dwz ons!' (en besloot zijn telefoontjes en kaarten steevast met een goede raad aan mij: werk niet te hard!)

Al in een vroeg stadium van onze samenwerking bedacht Jaap Meijer een nieuw soort traditie: bij ieder uitstapje dat hij maakte (maar dat waren er niet zo veel) stuurde hij me een ansichtkaart met een gedichtje. Bij mijn weten zijn die nooit gepubliceerd, en de kwaliteit was ook, voorzichtig gezegd, wisselend. Toch zijn er een paar treffende regels bij.

Zo zond hij me in 1982 een gezellige vakantiekaart met in de vier hoeken een zwembad, koeien, schapen en paarden uit ... of all places ... Westerbork:

Houthakkers

Wat mij zou moeten vellen
houdt me staande

Heel wat minder is een kaart uit Duitsland op 1 februari -84

Mit vierzeilig gedicht
aus bad münstereifel
erfüll' ich mein pflicht
aber gern: ohne zweifel

Dat dat geen kunst was met een grote K, wist hij zelf ook wel. Zo kreeg ik, nadat hij in november 1982 een dag in de Rosenthaliana had doorgebracht met het zeldzame in Meppel gedurende één jaar verschenen weekblad *De Israeliet* uit 1853-54 de volgende dag als toegift dit rijmpje toegestuurd:

Ik geniet
van de Israëliet
nooit schreef ik
slechter lied

Ook geen grootse dichtkunst is een kaart uit Heiligerlee
van 24 mei 1983:

Graaf Adolf z.l. is gebleven
in Vriesland in de slag -
dit heb ik neergeschreven
in ommelander dreven

Het aardige was dat achter Graaf Adolf de Hebreeuwse
afkorting *zayin-lamed* was toegevoegd, de afkorting van
de traditionele joodse formule bij de naam van een over-
ledene, *zichrono levracha* - zijn aandenken zij tot zegen.

Een van de eerste kaarten, van september 1980, graaft
wat dieper, in een paar Duitse regels (Jaap Meijer schreef
Duitse teksten consequent zonder hoofdletters) geeft hij
de kern weer van de steeds bij hem terugkerende tegen-
stelling De Onzen en De Anderen:

leopold zunz und heinrich heine
die jüdische geschichte ist immer eine ...
aber leizer rosenthal und die lorelei
bleiben auf ewig: zwei

... 2310 1/2 ja. N/N

Nr. 233

Leopold Zunz und Heinrich Heine
die jüdische Geschichte ist immer eine ...
aber Leiser Rosenthal und die Loreley
bleiben auf ewig: zwei

11.2 12
3/5/1880

Jahle sine jacobus
postea judaeus inter gentes

Kunstverlag Edmund von König, Heidelberg 1027, Tel. 06222/3509
Verlag 6909 Dielheim, Postfach 1027, Tel. 06222/3509

1012 NP
Amsterdam
Holland

Singel 425
Go Universiteit 5800 thet

Dr A. K. Offenberg c.s.
Bibliothec Rosenthaliana

Begin 1985 was het plotseling voorbij. Toen ik hem een keer opbelde, kreeg ik van Liesje te horen, dat 'de baas' boos was en me niet meer wilde zien of spreken. Tot op de dag van vandaag is het me een raadsel wat er gebeurd kon zijn. Maar eerlijk gezegd kwam het me niet zo slecht uit. Hoewel deze naar mijn mening onverdiende behandeling (die me overigens al door menigeen was voorspeld) me tamelijk griefde en het ook wel degelijk pijn deed, besepte ik tegelijkertijd, dat ik nu toch eindelijk weer mijn eigen werk kon gaan doen en ik ben haastig teruggekeerd uit de zeventiende- tot twintigste-eeuwse Nederlands-joodse geschiedenis naar de mediterrane laat-middeleeuwse joodse geschiedenis. In de daaropvolgende vijf jaren moesten er twee boeken over Hebreeuwse incunabelen geschreven worden. Maar ik ben Jaap Meijers nieuwe publicaties natuurlijk wel blijven volgen, zelfs tot na zijn overlijden in juli 1993.

Colofon

Deze uitgave verscheen als
Koppermaandaggeschenk
op 9 januari 2012
en werd u aangeboden door
Uitgeverij De Buitenkant,
Zetterij Chang Chi Lan-Ying,
Offsetdrukkerij Jan de Jong,
Boekwinkel Minotaurus
Afterpress & Printing Group (AGP), Diemen
en Adri K. Offenber

Tekst © Adri K. Offenber
Zetwerk & opmaak Chang Chi Lan-Ying
Letter Whitney
Drukvormen Lenoirschuring
Druk Offsetdrukkerij Jan de Jong
Papier binnenwerk Mysol, 90 gr/m²
Papier omslag Mysol 150 gr/m²
Afwerking APG, Amsterdam
Oplage 750 exemplaren

Koppermaandag valt op de eerste maandag na Driekoningen
en is de dag van de drukkersgezellen.
Zij gingen vroeger met zelfgedrukte prenten of kalenders
bij klanten langs om ze aan te bieden.
Van het hiervoor ontvangen 'kopper'geld werd er feest gevierd.

